

SOLMAZ MƏMMƏDOVA

Tarixçi

E-mail: TarixVeOnunProblemleri@gmail.com

“ALMA QULAĞI”, YOXSAX “ALMA BAĞI” VURUŞMASI

Açar sözlər: İsgəndər bəy Münşi, I şah İsmayıl, Almaqulağı- Almabağı vuruşması*Ключевые слова:* Искендер бей Мунши, I шах Исмаил, бой Алма гулагы-Алмабагы*Key words:* Isgender bey Munshi, shah Ismail, the fight Almaqulagi-Almabagi

Uzun illərdir ki, respublikamızda nəşr olunan tədris vasitələrində, müxtəlif müəlliflərin Səfəvilər dövrünü əks etdirən əsərlərində Səfəvi hökmdarı I şah İsmayıl Xətai ilə Ağqoyunlu Sultan Murad arasında 1503-cü ildə Həmədan yaxınlığında baş vermiş vuruşma “Almaqulağı” vuruşması kimi işıqlandırılmışdır. Bu dövrü öyrənmək üçün əsas mənbələrdən biri olan İskəndər bəy Münşi Türkmənin Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının M.Füzuli ad. Əlyazmalar İnstitutunda saxlanılan “Tarixə-ələmarayə-Abbasi” (“Dünyanı bəzəyən Abbasın tarixi”) əsərində yazılır ki, 908-ci il zilhiccə ayının 24-ü şənbə günü (miladi tarixi ilə 1503-cü il iyunun 21-də) Süleyman Şanlı xaqanla (I şah İsmayıl - S.M.) Sultan Murad arasında Həmədan yaxınlığında Alma bağı adlı yerdə böyük hərbi oldu (1, v.15) Vuruşmadan öncə 1503-cü ilin yazında I Şah İsmayıl Qənbər ağa adlı müridini məktubla Muradın yanına göndərdi, ondan itaət etməsini tələb etdi (4, s.54.) Səfəvilərlə Ağqoyunluların qohumluq əlaqələrini xatırladan qızılbaş rəhbəri onun hakimiyyətini tanıdığı təqdirdə İraqi Əcəmin bir hissəsini Murada təklif etdi. Ağqoyunlu Muradın cavabı mənfəi oldu. Belə olduqda İsmayıl 12 min nəfərlik qoşunla Təbrizdən çıxaraq, Qızılüzən çayını keçdi və cənuba – Həmədana doğru hərəkət etdi. Murad 70 min nəfərlik böyük qoşun topladı (9, v.82a-83b.) Bu vuruşmada sayca çox olan ağqoyunlu qoşunu məğlub oldu. Onu da qeyd etmək istərdim ki, mənbələrdə Ağqoyunlu dövləti-“Bayanduriyyə sultanlığı” kimi anılır (10, л.4456).

Alma bağı vuruşmasındakı qələbə Səfəvilərə Əcəm İraqını, Farsı və Kirmanı fəth etmək imkanı verdi. İsmayılın “Namurad” adlandırdığı Murad, ləqəbinə uyğun olaraq bəxti dönük və muradsız halda Şiraza qaçdı. Murad Şirazda və Farsda qüvvə toplamağa çalışdı. Bu xəbər İsmayıla çatdırılan zaman qızılbaşlar Əlvənd dağının ətəklərində idilər. Muradı təqib edən İsmayıl İranın içərilərinə doğru irəlilədi (4, s.54).

Qızılbaşlar müqavimət göstərməyən Şiraz şəhərini tutdular (8, s.473). 1503-cü ildə İsmayıl İsfahan, Kaşan və Qum şəhərlərini də ələ keçirdi. Səfəvi əsgərləri xeyli qənimət əldə etdilər. I şah İsmayıl ətraf yerlərə fəthnamələr göndərdi. Məliklər və məmləkətlərin əyanları Şahın hüzuruna gəldilər. Fəth haqqında xəbərlər hər tərəfə yayıldı. Şaha təbriklər və peşkəşlər göndərildi. Bütün fars əhalisi İsmayılın ədalətli idarəçiliyindən razı qaldı.

Sultan Murad qorxaraq Şüştərə tərəf qaçmaq məcburiyyətində qaldı.

Qızılbaş qoşunları hücumları davam etdirdiyi üçün Sultan Murad Şüştərdə də qala bilmədi. Murad Şüştərdən Bağdada, oradan Hələbə, oradan da Misirə getdi. Müəyyən müddət Misir və Şam padşahı Sultan Qansunun yanında qaldı. Buradan çıxdıqdan sonra Diyarbəkər və Rüstəmdara getdi. Sonra isə Mərəş və Əlbostan hakimi Zülqədər tayfasının başçısı Əlaüddövləyə sığındı, onun kürəkəni oldu. İtirdiklərini geri qaytarmaq istəyən Murad əsasən zülqədər və mosul türkmənlərindən ibarət qoşun toplayaraq Diyarbəkər və ətrafdakı vilayətlərin işğalı ilə məşğul oldu. Bu hadisədən sonra İsmayıl Diyarbəkərə hücum etdi. 1507-ci ildə qızılbaşların

gəliş xəbərini eşidən Ələüddövlə Əlbostana tərəf gedərək Kuhi-Dumabad adı ilə tanınan uca bir qalaya sığındı. 3 gün ərzində davam edən vuruşmanın nəticəsində qızılbaşlar qalib gəldilər və Diyarbəkr geri alındı. Sultan Murad müəyyən müddət Osmanlı sultanı Səlimin yanında qaldı. Sultan Səlim Səfəvilərlə müharibəyə başlayan zaman Sultan Muradı yanında saxlamağı lazım bilmədi. Buradan ayrılan Murad bir dəstə adamla Sultan Qacarın kiçik sarayı üzərinə yürüş etdi. Səkkiz yüz nəfərlə döyüşə yollanan Sultan Murad Sultan Qacarın səkkiz minlik qoşununa qalib gəlsə də, həmin döyüşdə öldürüldü. Onun başı və üzüyü şah İsmayıl ilə göndərildi. Sultan Muradın qətli ilə Ağqoyunlu sultanlarının dövləti süqut etdi (2, s.92).

İskəndər bəy 14 ilə tamamladığı bu əsərində I şah İsmayılın naməlum tarixçisinin "Tarix-i şah İsmayıl-i Səfəvi" adlı salnaməsinə və öz müşahidələrinə əsaslandığını bildirmişdir. Sözü gedən salnamənin iki əlyazma nüsxəsi məlumdur: onlardan biri Londonda -Britaniya muzeyində, digəri isə Kembric universitetinin kitabxanasında saxlanılır. Salnaməçi Şah İsmayılın şərti adından, onu "Xaqan-i Süleymanişan-I sahibqiran", yəni "Ulduzlar cədvəlinin xoşbəxt sahibi olan Süleymana layiq" hökmdar ifadəsi ilə əvəz etməklə istifadə edir. Münşi I şah İsmayılı "Süleyman Şanlı xaqan adlandırır (2, s.78).

1560-cı ildə Azərbaycanın "türkman" adlı qəbiləsində anadan olan İskəndər bəy gənc yaşlarından şah dəftərxanasında işləməyə başlamışdır. 26 yaşı olarkən şah dəftərxanasını tərk etmiş, Şah Məhəmməd Xudabəndənin oğlu Həmzə Mirzənin döyüşçü dəstəsinə qoşularaq qiyamçılara qarşı mübarizə aparmışdır. O, səfəvi sarayında münşi (katib) vəzifəsində çalışmağa başlayanda 32-33 yaşlarında idi. "Münşi" təxəllüsünü sonralar vəzifəsinə uyğun olaraq götürmüşdür. Onun bir münşi kimi saray xidmətinə cəlb edilməsində Səfəvilər dövlətinin etimadlısı (etimadüddövləsi), həmyerlimiz Hatəm bəy Ordubadinin rolu olmuşdur (2, s.13). İskəndər bəy səfəvi hökmdarları tarixinə həsr etdiyi öz məşhur əsərini iki variant halında hazırlamışdır. I variant hicri tarixi ilə 1025-ci ildə (miladi 1616) tamamlanmış, II variant isə hicri 1038-ci ildə (miladi 1629) bitirilmişdir. Variantların birincisi həcm etibarilə çox böyük olan və 12 məqaləyə bölünən "Müqəddimə"ni və müəllif tərəfindən "Səhifə" adlanan iki cildi əhatə edir. Variantların ikincisi isə yenə "Səhifə" adlanan üç cildi əhatə edir ki, I cildə 12 məqalə əks olunur.

I.Münşinin "Dünyanı bəzəyən Abbasın tarixi" əsərinin müxtəlif əyazma nüsxələri dünyanın bir çox ölkələrinin kitabxanalarında saxlanılır. İsgəndər bəy Münşinin kitabı yazıldığı vaxtdan başlayaraq məşhurlaşmış və dəfələrlə nəşr olunmuşdur. Alimlərdən V.Hins, H.R.Romer, H.Horst, H.Busse, H.Braun, R.Luft, G.Herman, K.Rorborn, M.Mazzoi, S.Şuster, B.Palombiani, E.Qlassen, B.Hofman, H.Müller, E.Eberhard, H.Zirke, iranşünas Avropa müəlliflərindən A.Ləmbton, R.Seyvori, Ç.Melvill, A.Morten, E.Herziq, J.Oben, J.Kalmar, M.Handa, J.Baqe-Qramon, L.Rabino, M.Zuppe, A.Pimontese, B.Skarçia, V.Flor, R.Mati, M.Dikson, R.Çesni, A.Hyuman, həmçinin rus şərqşünasları İ.Petruşevski, A.Romaskeviç, O.Akimuşkin, N.Mikluxo-Maklay, Türkiyə və İran tədqiqatçılarından F.Sümər, B.Kütükoğlu, F.Kırzioğlu, H.Fəlsəfi, Ə.Nəvai, İ.Əfşar, Ə.Mənzəvi, E.Eşraqi, İ.Dehqan, Ə.Süheyli-Xansari və başqaları dəfələrlə "Tarixə-aləmarayə-Abbasi"dən və onun müəllifindən bəhs etmişlər.

"Tarixə-aləmarayə-Abbasi" əsərini bir sıra vətən tarixçilərimiz, o cümlədən Ə.Rəhmani, O.Əfəndiyev, M.Heydərov, S.Aşurbəyli, Y.Mahmudov, M.Nemətova, S.Onullahi, Ə.Rəcəbli, Ş.Məmmədova, T.Nəcəfli, Qasimov, R.Ağayev, T.Cəfiyev, M.Ağalarov, Fərəh Hüseyn və b. mütəmadi olaraq tədqiq etmiş, bu qiymətli kitabı XVI-XVII əsrlər Səfəvi tarixşünaslığının mənbələrindən ən dəyərlisi hesab etmişlər.

Mənbə tam olaraq 1896-cı ildə İranda Mirzə Şərif adlı şəxs tərəfindən üç cildən ibarət litoqrafik şəkildə çap olunmuşdur.

1955-1956-cı illərdə əsər tədqiqatçı İrəc Əfşarın redaktəsi ilə iki kitaba sığışdırılaraq üç cild halında çap olundu, az sonra isə həmin nəşr daha iki dəfə /1971, 2003/ Tehranda işıq üzü görmüşdür. 1985-ci ildə İranda Şahrudi "Tarixə-aləmaraye-Abbasi"-nin mətnini bir kitab şəklində ofset üsulu ilə təkrar çap etdi.

1998-ci ildə isə Məhəmməd İsmayıl Rizvani də mənbənin litoqrafik mətni əsas götürülməklə onu üç cilddən ibarət çap etdirdi. "Fars ədəbiyyatı" kitabında verilən məlumata görə "Tarixə-aləmaraye-Abbasi" əsəri hələ 1718-1730-cu illərdə Osmanlı dövlətinin baş vəziri Dəmad İbrahim paşanın əmrinə görə müdərri Məhəmməd Nəbih Əfəndi tərəfindən osmanlı dilinə tərcümə olunmuşdur.

O.Əfəndiyev və N.Musalı həmin tərcümənin əlyazma nüsxəsinin hazırda İstanbulun Topqarı sarayında hiş olunduğunu bildirirlər.

Bu əsərin dilimizə peşəkar tarixçilər tərəfindən çevrilməsinə hələ XX əsrin 50-ci illərində tarixçi alim Əbülhəsən Rəhmani tərəfindən başlanmışdı. Lakin Ə.Rəhmani bu qiymətli ilk mənbəyə ayrıca tədqiqat əsəri həsr etsə də, tərcüməni başa çatdırma bilməmişdi.

Bu əsəri hələ 1939-1950-ci illərdə Muxtar Əfəndizadə, F.Babayev və A.Qasimov Azərbaycan dilinə çevirməyə təşəbbüs göstərmişlər. Hazırda "Tarixə-aləmaraye-Abbasi"-nin Muxtar Əfəndizadə tərəfindən tərcümə edilmiş 285 səhifəsi, F.Babayev tərəfindən dilimizə çevrilmiş 102 səhifəsi və A.Qasimov tərəfindən tərcümə olunmuş 27 səhifəsi Tarix İnstitutunun Elmi Arxivində saxlanılır. 2009-cu ildə "Tarixə-aləmaraye-Abbasi"-nin Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının müxbir üzvü O.Ə.Əfəndiyev və onun yetirməsi N.S.Musalı tərəfindən tərcümə olunmuş başlanğıc hissəsi çapdan çıxdı. Tarix İnstitutunun elmi işçisi, tarix elmləri doktoru, professor Şahin Fərzəliyevin (Şahin Fazilin) tərcüməsi isə tam tərcümədir. Tərcümə işi əsərin İran tarixçisi İrəc Əfşar tərəfindən çap olunan hicri tarixi ilə 1382-ci il (miladi 2003) üçüncü nəşri əsas götürülməklə yerinə yetirilmişdir. Şahin Fazilin tərcüməsində "Alma bağı" vuruşması "Alma bulağı" kimi qeyd olunmuşdur (2, s.84).

Münşinin ölüm tarixi ilə bağlı tarixçilər arasında fikir ayrılığı mövcuddur. Bir qrup tarixçilər hesab edirlər ki, Münşi 1629-cu ildə vəfat etmişdir. Ə.Rəhmani Münşinin 1634-cü ildə vəfat etdiyini göstərir (7, c.8-15).

Ə.Rəhmani hesab edir ki, sözü gedən əsərdən sonra Münşinin fars dilində yazdığı "Kitabə-tərəssol min münşəate-Xacə İsgəndər bəy Münşi" ("Xacə İsgəndər bəy Münşi tərəfindən yazılan sənədlər kitabı") və "Zeylə-tarixə aləmaraye-Abbasi" ("Dünyanı işıqlandıran Abbasın tarixinin ardı") kimi daha iki əsəri qələmə alınmışdır ki, "Zeylə-tarixə aləmaraye-Abbasi", əlbəttə, birinci kitabından sonra yazılmışdır.

Münşinin "Tarixə-aləmaraye-Abbasi" əsəri bu gün də tariximizin qaranlıq səhifələrini işıqlandırmaqdadır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. İskəndər bəy Münşi Türkman. "Tarixə-aləmaraye-Abbasi". XVII əsr.
2. İsgəndər bəy Münşi Türkman. "Dünyanı bəzəyən Abbasın tarixi" ("Tarixə aləmaraye Abbasi"). Bakı. "Şərq-Qərb". 2010.
3. Azərbaycan Tarixi. 7 cildlik. III cild. Bakı. 2009.
4. Oqtay Əfəndiyev. "Azərbaycan Səfəvilər dövləti". Bakı. "Şərq-Qərb". 2007.
5. Rəsul Cəfəri. Səfəvilər tarixi (zühurdan süqutadək). İki cildə. 2 cild. Bakı. "Şəhriyar". 2007.
6. Süleyman Əliyev. "Uzaq keçmişdən 1870-ci ilə qədər Azərbaycan tarixi". Bakı 1996.
7. А.А.Рахмани. "Тарих-и алам арай-и Аббаси" как источник по истории Азербайджана.

Баку, 1960.

8.Xondemir."Hebib əs- siyər" XVI əsr.

9.Anonim tarix."Tarixi-şah İsmayılı Səfəvi" XVI əsr.

10.Хусейн. Бедаи ул-векаи (Удивительные события). Издание текста, введение и общая редакция А.С.Тверетиновой. Москва: Издательство Восточной Литературы.

СОЛМАЗ МЕММЕДОВА

историк

БОЙ «АЛМА ГУЛАГЫ», ИЛИ « АЛМА БАГЫ»

Долгое время в разных учебниках, произведениях посвященных Сафевидскому периоду истории Азербайджана битва, которая состоялась 1503-м году около Хамедана между Сафевидами и войсками государсва Аккоюнлу (гос.Байандурийе - С.М.) именовалась как «Алма гулагы». Одним из первых источников изучаемых период Сафевидов является книга Искендера Мунши под названием «Тарихе-алемарайе-Аббаси», которая сохраняется в институте Рукописей им.М.Фузули Азербайджанской Национальной Научной Академии. Мунши пишет: "908-ом году в субботу 24-ого месяца зилхидже (1503-м году 21 июня по миладу) состоялась битва между Сулейманом Шанлы хаганом (I шах Исмаилом - С.М.) и султаном Мурадом около Хамедана в месте называемом «Алма багы»» (л.15). В этой битве Сафевиды одержали победу. Они завоевали Фарс, Кирман и Ираги-аджем.

SOLMAZ MAMMADOVA

historical

THE FIGHT "ALMA BAGI",OR "ALMA QULAGI"

For many years different authors' plays which published in our republic reflect the fight which called "Alma qulagi" took place in 1503 near Hamadan with the ruler of Safavi First Shah Ismayil Khatai and Agqoyunlu Sultan Murad. One of the sources learning this period "Tarixe-alemaraye Abbasi" (the history of Abbas which decorate the world) by Isgender bey Munshi Turkman which are kept in Azerbaijan Science Academy's in the Institute of Manuscript by name M.Fuzuli, it is said that there was a great battle in 908 on the 24 th of zilhicce (on 21 june in 1503 as milad history) between Suleyman Shanli khagan (Shah Ismayil the First – S.M) and Sultan Murad the place which called "Alma bagi" near Hamadan (l. 15). Though the number of Agqoyunly's troops is more Shah Ismayil the first won the victory in this battle.

Rəyçilər: t.e.n. M.Abdullayev, t.e.d.S.A.Məmmədov

Bakı Dövlət Universitetinin Azərbaycanın qədim və orta əsrlər tarixi kafedrasının 29 oktyabr 2013-cü il tarixli iclasının qərarı ilə çapa məsləhət görülmüşdür (protokol № 02).